

je pozornost na raznorodnost tema koje su se javljale u tim dopisima, a prema njegovu sudu one su obrađene u skladu s primorskim mentalitetom trezvenosti i poduzetnosti. Kao primjer odnosa prema nositeljima vlasti uzeo je dolazak Jovana Živkovića u Rijeku, koji je ukazivao na apsurdnost da o moru i morskim pitanjima presudnu riječ imaju osobe koje nemaju nikakve veze s tim problemima. Nadalje, Primorac je pisao o nestašici umnih ljudi u Rijeci, ciljajući na procese odnarođivanja i brisanja domaćih intelektualnih tragova u tom gradu na tragu ugarske imperijalne hegemonije. Jelena Đukić obradila je s odsutnom Suzanom Cohom važnost *Primorca* na književnom području. Njihove su ocjene da su književne teme zauzimale rubni dio u uređivačkoj politici lista, a mogu se pronaći u sljedećim rubrikama: "Podlistak", "Prosvjeta" i "Naši dopisi". List je davao prednost popularnim temama, pa i onima s jakom političko-socijalnom dimenzijom iz pera Ante Kovačića, a u uređivanju je važno polazište bila činjenica da su trgovci i pomorci bili glavni čitatelji tekstova. Kad je riječ o inozemnim utjecajima, tamo je izražena težnja za smanjivanjem njemačke, a jačanjem zastupljenosti francuske književnosti. Druga organizatorica skupa, Milanka Gudac, vješto je apsolvirala povijest Primorske tiskare koju je do svoje propasti financijski podupirala Primorska štedionica. Pomnom raščlambom ustanovila je da je tiskara objavila gotovo 600 brojeva lista *Primorac* i dvadesetak knjiga domaćih i inozemnih autora. Uz knjige i rasprave ta se izdavačka kuća bavila i tiskanjem raznih tiskanica. Kolokvij je okončan izlaganjem poznate etnologinje dr. Ljiljane Marks Šikić o Franu Mikuličiću i njegovim prinosima proučavanju tradicijskog naslijeđa.

Ovaj skup bavio se, uvjetno rečeno, malom temom. No izlagači su uvjerljivo pokazali da je Kraljevica bila žarišna točka s velikim značajem u hrvatskoj prošlosti i da kao takva treba biti nezaobilazna točka historiografskih propitivanja. Njihova izlaganja ujedno su odličan primjer kako se jedan predmet istraživanja može obrađivati kroz sitnozor različitih disciplina. Organizator je pak pokazao da su skupovi u manjim mjestima gotovo uvijek izraz velikog entuzijazma, koji rezultira ispunjenim događajem i višestranim zadovoljstvom. Stoga mu treba uputiti izraze iskrene zahvale jer se time istraživačima često potvrđuje smisao njihova poslanja, koji u metropolama i velikim ustanovama polako isparava.

STJEPAN MATKOVIĆ

Međunarodna naučna konferencija *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi*, organizatori: Institut za istoriju Sarajevo, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Sarajevo, Odsjek za historiju Fakulteta humanističkih nauka Mostar i Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Tuzla, 23.–24. lipnja 2011.

U Konjicu i Mostaru održan je dvodnevni međunarodni skup o Bosni i Hercegovini tijekom 1941. u organizaciji četiriju ustanova iz današnjeg federalnog dijela toga područja koje su navedene u zaglavlju ovog kratkog prikaza. Skup je kraćim govorom otvorio Husnija Kamberović, ravnatelj Instituta za istoriju iz Sarajeva, poznat široj historiografskoj javnosti po brojnim radovima iz suvremene povijesti, čiji su rezultati

dobrim dijelom važni i za sve one koji se na komparativan način bave različitim iskustvima iz bogate riznice propalih višenacionalnih država, bilo da je riječ o Habsburškoj Monarhiji ili dvjema Jugoslavijama. Tom je prigodom podsjetio na dosadašnje historiografske dosege i naglasio cilj organizatora da se pokuša što pouzdanije odgovoriti na pitanje, u realnoj mjeri, što se doista događalo 1941., koje su bile prethodnice korjenitih promjena i kakve posljedice donose te promjene s brojnim primjerima ekstremnog nasilja u povijesti Bosne i Hercegovine. Pozdravnom govoru pridružio se i Adnan Velagić s mostarskog Fakulteta humanističkih nauka, izrazivši zadovoljstvo što se veći skupovi održavaju jednim dijelom i u manjim sredinama kao što je Konjic u kojem je protekao prvi dan izlaganja. Taj je dio skupa bio jedinstven jer se održavao u podzemnim skloništimama koji su nekada trebali poslužiti Josipu Brozu Titu i njegovim najbližim pomoćnicima da u slučaju nekog novog sukoba širih razmjera održe posljednju crtu obrane svojih tekovina.

Prvo predavanje bavilo se kolektivnom kulturom sjećanja. Izlagačica Amra Čusto uvjerljivo je ukazala na potrebu ratnih pobjednika da podižu spomenike radi materijalizacije uspomena i širenja jugoslavenske propagande. Ustanci iz ljeta 1941. označeni su početkom nove Jugoslavije u kojoj predvodnička uloga pripada Partiji. Brojni spomenici i spomen-kosturnice podižu se u čast revolucije i partizanskih boraca, često mimo imperativa objektivnosti, i time zadovoljavaju potrebu stvaranja nove nacionalne povijesti. Zatim je Amra Leka sudionike skupa detaljno upoznala s Historijskim muzejom Bosne i Hercegovine i njegovim zbirkama koje se odnose na zbivanja iz 1941. godine. Preciznije rečeno, fokusirala se na bogate fondove koji čuvaju fotografije kao vizualne izvore za to ratno doba. Opisane fotografije omogućuju prevladavanje vremenske udaljenosti pri izgradnji spomenute kolektivne svijesti o ratnom vremenu, ali dopunjuju i znanstveni diskurs. Dženita Rujanac analizirala je film kao sredstvo instrumentalizacije povijesti. Njen nastup, pod nazivom "Međa između nas i njih 1941. Imaginarna granica u filmu *Nož* (1999)", polazi od ubrzane aktualizacije povijesti tijekom 1980-ih, što je, prema njenoj interpretaciji, bilo u svrsi jačanja kolektivizacije pojedinih nacija bivše Jugoslavije i potrebe njihova odjeljivanja od drugih. Ekranizaciju romana Vuka Draškovića približila je kroz nekoliko sekvenci koje su joj poslužile za isticanje primjera zloporabe povijesnih događaja. Aida Ličina bavila se izgradnjom Titova kulta ličnosti i poticanjem općejugoslavenskih osjećaja. Kao podloga za izlaganje poslužili su joj analiza članaka u *Borbi*, pojedini Titovi razgovori u drugim medijima kao i izjave njegovih suboraca. Polemiku koju su početkom 1970-ih izazvali memoari Svetozara Tempa, a napose reakciju Rodoljuba Čolakovića zabilježenu u njegovu neobjavljenom dnevniku, obradio je Husnija Kamberović. U središtu sučeljavanja pogleda pojedinih sudionika rata i povjesničara koji se njime bave posebno se našlo stanje u istočnoj Bosni tijekom 1941., kada dolazi do pokretanja partizanskog pokreta, njegove krize i suradnje pojedinih komunističkih pripadnicima četničkog pokreta. Polemika je izazvala uključivanje republičkog SUBNOR-a, šire okupljanje historiografske struke kroz podobno filtriranje oko Čolakovićeve stajališta i javnu osudu gledišta onih povjesničara – poglavito Rasima Hurema – koji su slijedom proučavanja izvornog gradiva istupili protiv dogmatskih načela komunističke struje i njenih proizvoljnih pogleda na ratnu povijest.

Drugi dan skupa održan je u mostarskom Muzeju Hercegovine. Za govornicu je prva izišla Seka Brkljača, koja je ponudila pregled u obliku napomena o vremenu od

1939. do početka rata u Bosni i Hercegovini. Po njezinu sudu taj je dio i dalje zapostavljen u historiografiji, osobito proučavanje različitih društvenih i gospodarskih aspekata ili, kako je to nazvala, "startnih pozicija uoči rata". Poticajnim za daljnja istraživanja čine nam se opservacije o jakom njemačkom utjecaju u privredi Bosne i Hercegovine prije izbijanja rata na tom području, kao i o iluziji jugoslavenske vojne politike da tamo izgradi središte obrane Kraljevine. Pisac ovog prikaza govorio je o sponama Mile Budaka s Bosnom i Hercegovinom, koje su se protezale od gimnazijskih dana provedenih u Sarajevu, kontinuiranim vezama s pojedinim uglednim muslimanima i izgradnjom jednog tipa nacionalizma koji svoj vrhunac doživljava u pokušajima izgradnje Nezavisne Države Hrvatske. Uslijedilo je izlaganje Zlatka Hasanbegovića, koji je u središte pozornosti postavio manje poznatu epizodu narušenog muslimansko-židovskog odnosa u Sarajevu neposredno uoči Travanjskog rata. Povod za sukobe bile su demonstracije projugoslavenskih i dinastičkih Židova koji su nakon državnog udara 27. ožujka nazivali muslimane "petom kolonom". Adnan Velagić ponudio je opis djelovanja muslimanskih milicija u Hercegovini, promatrajući ih s aspekta heterogenosti, pa i dezorijentacije muslimanskog nastupa. Na uzorku lokalnih hercegovačkih mjesta nastojao je ukazati na indoktriniranost vlasti NDH, traženje talijanske zaštite od četničkog nasilja i postupno prilaženje pripadnika milicija partizanskom pokretu. O zbivanjima tijekom 1941. na osnovi kronike Mustafe Mulalića, člana štaba Draže Mihailovića, izlagao je Adnan Jahić. Nakon kritičkog propitivanja kronike kao povijesnog izvora, protumačene su okolnosti oko Mulalićeva pristupanja četničkom pokretu. Nikica Barić tematizirao je rad Povjerenstva pukovnika Ivana Mraka s konca 1941., koje je imalo sjedište u Banja Luci i bavilo se istraživanjem različitih oblika težih kaznenih djela koje su ustaše počinile na području bivše Vrbaske banovine, odnosno "Hrvatske krajine". Prema ovom izlaganju odgovornost za nasilje u tom dijelu NDH padala je na lokalne dužnosnike (Ljubomira Kvaternika i Viktora Gutića), koji su zbog toga bili povučeni s položaja, dok je Povjerenstvo pukovnika Mraka dio neposrednih počinitelja nasilja kaznio smrtnom kaznom. Izlagač je zaključio da djelatnost Povjerenstva pukovnika Mraka prethodno nije bila opširnije istražena, a predstavlja zanimljiv pokušaj vlasti NDH da provedu pacifikaciju u tom dijelu države.

O uspostavi državnog školstva na području Bosne i Hercegovine tijekom 1941. izlagala je Sanja Gladanac. Ona je rekonstruirala postupke preuređenja školskog sustava slijedom nastalih promjena, izloživši shemu nadležnosti i utjecaje dominirajuće ideologije u provedbi ustaškog pokreta, uključujući njen zamjetno diskriminirajući odnos prema Židovima i Srbima. Uz to je navela i probleme prekinutosti školske nastave i razorenih školskih zgrada, koji su ograničavali prosvjetni razvoj. Azem Kožar razložio je temu "Historiografska literatura o sjeveroistočnoj Bosni u 1941.", a pritom se poslužio i osobnim iskustvom u radu Instituta za historiju radničkog pokreta radi približavanja ozračja tijekom 1980-ih, kada se, po njemu, dokazivalo tko je bio veći komunist. Vrijeme 1990-ih najviše je povezao s revizijama u historiografiji, s time da su neke opravdane jer mijenjaju neke ranije poglede koji više nisu bili održivi, a druge su za osudu jer se stavljaju u službu tekuće politike. Na kraju se kritički osvrnuo i na najnoviju produkciju, zaključujući da ona uglavnom ne počiva na izvorima, što uvjetuje i njene brojne slabosti. Posljednje izlaganje držao je Sulejman Mulić, koji je govorio o zdravstvenim prilikama u Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata s naglaskom na primjeru konjičkog područja. Iznio je pokazatelje o liječničkom osoblju i tipovima

zaraznih bolesti, a napose je istaknuo problematiku endemskog sifilisa i dolazak židovskih liječnika koji su radili na njegovu suzbijanju.

Nažalost, nekoliko je izlagača izostalo sa skupa. Tako nismo mogli poslušati izlaganja o Josipu Brozu Titu, utjecaju filma, memoarističkim prilozima, ulozi vjere kroz djelovanje Islamske zajednice i ponašanju ustaških vlasti na tuzlanskom području, no nadamo se da će se ta izlaganja pojaviti u najavljenom zborniku radova s ovoga korisnog skupa koji je ponudio niz novih uvida u pojedine teme iz ratne povijesti u Bosni i Hercegovini. Upada u oči i generacijska ravnoteža među izlagačima, tako da su se mogli pratiti istupi pripadnika više pokoljenja povjesničara i zastupnika srodnih disciplina s različitim pristupima pojedinim temama. Time možemo zaključiti da ovo nije bilo samo jedno od prigodnih okupljanja, nego dobra prigoda da sudionici skupa postanu upućeniji u razvoj zbivanja tijekom 1941. godine.

STJEPAN MATKOVIĆ

Znanstveni skup *Hrvatsko proljeće, 40 godina poslije*, Filozofski fakultet, Zagreb, 13.–14. listopada 2011.

U organizaciji Centra za demokraciju i pravo Miko Tripalo sredinom listopada 2011. na zagrebačkom Filozofskom fakultetu održan je znanstveni skup posvećen Hrvatskom proljeću. Bez obzira na to što je konkretan povod bila 40. obljetnica ove prijelomne točke hrvatske povijesti u komunističkoj Jugoslaviji, skup se nije zaustavio tek na prigodničarskom obilježavanju, niti je uključivanje čak triju institucija – Filozofskog fakulteta, Pravnog fakulteta i Fakulteta političkih znanosti – kao suorganizatora ostalo tek na deklarativnoj razini. Naprotiv, njihovo sudjelovanje u projektu ukazalo je na, uvelike ostvarenu, težnju organizatora, kao i samog moderatora Tvrtka Jakovine, da se Hrvatskom proljeću pristupi s različitim aspektata te se tako prošire postojeća područja istraživanja.

Već neko vrijeme primjetni su mali pomaci u fragmentarnoj i sporadičnoj historiografiji ovog procesa. Siromašna bibliografija posljednjih je godina mjestimice obogaćena novim memoarima, publicističkim prikazima, pa i znanstvenim monografijama. U tom je smislu skup samo potvrdio rečeni znanstveni zamah. U isti je mah, međutim, i najavio početak tranzicije od mitologizacije, koja još uvijek dominira literaturom, prema ozbiljnoj i složenoj akademskoj raspravi. Širina okupljenih tema i broj izlagača svjedoče naime da se od puke retorike o nužnosti istraživanja napokon krenulo u konkretnu i kompleksniju analizu.

Već su uvodna izlaganja organizatora i dekana navedenih fakulteta otišla dalje od protokolarnih riječi. Govornici su se tako dotakli nekih od ključnih pitanja tretmana Hrvatskog proljeća, od pokušaja njegove marginalizacije, stvarnog prijelomnog značaja (*critical juncture*), pa sve do upitne relevantnosti za hrvatsku političku scenu u posljednjih dvadeset godina, pa i šire. Kao što je to ustvrdio Nenad Zakošek, iz onodobnog (ne)funktionalnog modela reforme jugoslavenske federacije moguće je izvući i određene pouke glede današnje nestabilnosti Europske Unije.